

DANIELA BALAN*

ALEXANDRU MARGHILOMAN ȘI DOCTRINA CONSERVATOARE. TRADIȚIA, PROPRIETATEA ȘI RELIGIA

De la o vreme, situarea tradițională stânga/dreapta în câmpul politic este supusă criticilor și reinterpretărilor. Pierderea tensiunii inițiale dintre cele două capete ale spectrului politic, în expresia sa clasică, se datorează transformărilor din societate și apariției unor probleme politice noi. De aici rezultă complexitatea ideologiilor contemporane și dificultatea de a le caracteriza, ba chiar și de a le identifica uneori¹. Nu ne poate mira, de aceea, că interpretările specialiștilor în științe politice și ale istoricilor ideilor câștigă și ele în suprafață, dar și în adâncime, că sunt tot mai rafinate și mai complexe. Prin urmare, arsenalul conceptual și metodologic existent poate fi utilizat, cu real profit, în scopul înțelegerii ideilor, programelor sau curentelor politice din trecut.

Modernitatea românească este caracterizată de existența a două orientări politico-ideologice de bază: liberalismul și conservatorismul. Partidul „boierilor liberali” rivaliza cu cel al „boierilor conservatori”² la conducerea țării. Unii analiști au pus sub semnul întrebării existența unei reale „lupte de idei” între cele două partide principale ale României moderne, liberal și conservator, în condițiile în care totul se rezuma la faptul că „orice principiu este bun sau rău, după cum ajută la dobândirea puterii”³. Cauzele acestei situații s-ar explica prin existența la intelectualii români a pasiunii „cotidianului politic” și nu a pasiunii „doctrinare”⁴. S-a spus că este vorba de o deficiență anume, înrădăcinată în structura de gândire a oamenilor politici, care era una specific juridică, exprimată mai ales prin formule oratorice⁵. De aceea, sunt rare lucrările de doctrină. Totuși, boierimea conservatoare, spre deosebire de liberali, a reușit să mobilizeze în jurul ei „tot ceea ce a fost inteligență de elită în mișcarea noastră culturală și politică”⁶.

* Drd., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași; profesoară, Colegiul Național de Artă „George Apostu”, Bacău.

¹ Alexandru Dușu, *Stânga și dreapta*, în Norberto Bobbio, *Liberalism și democrație*, ediția a II-a, revizuită, traducere din limba italiană de Ana-Luana Stoicea, prefață de Daniel Barbu, București, Editura Nemira, 2007, p. 140–147, *passim*.

² A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România (de la origini până la 1866)*, București, Editura Albert Baer, 1910, p. 101.

³ Constantin Rădulescu-Motru, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă*, în *NRR*, nr. 12, 3 iulie 1911, p. 180.

⁴ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1942, p. 201.

⁵ Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 546–547.

⁶ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, Editura „Pagini Agrare și Sociale”, 1925, p. 22.

Nume reprezentative ale scenei publice de la noi, repere incontestabile ale spiritualității și politicii românești, precum Barbu Catargiu, M. Eminescu, P. P. Carp, T. Maiorescu, C. Rădulescu-Motru, N. Filipescu, Al. Marghiloman, au încercat să surprindă câteva direcții principale ale ideologiei conservatoare; însă, nu poate fi vorba de un sistem încheiat de principii și teze fundamentale ale conservatorismului⁷. Cu toate acestea, s-au căutat răspunsuri cu privire la modalitatea în care putea să se dezvolte armonios societatea românească, la căile și mijloacele cele mai adecvate pentru aceasta.

Un rol major în regândirea locului conservatorismului l-a avut, la cumpăna dintre veacuri, Alexandru Marghiloman. Gândirea lui politică dobândește, pe parcursul îndelungatei sale cariere publice, consistență și complexitate. Educat la școala junimistă, în spiritul lui P. P. Carp și Titu Maiorescu, devenit șef al Partidului Conservator din anul 1914, el se dovedește a fi și un inspirat și convingător doctrinar. Conferința sa de la Institutul Social Român, din 18 februarie 1923, unde este chemat, alături de alte personalități, să completeze ciclul expunerii teoriilor politice ale vremii, este o dovadă concludentă în acest sens. Politicianul să analizeze doctrina conservatoare într-o lumină nouă, marcată de schimbările profunde produse de Primul Război Mondial. Democratizarea societății, prin introducerea votului universal, este semnalul prăbușirii unei lumi, pe care Marghiloman însuși o întruchipa. Mare proprietar de pământ, având stigmul de complice al ocupantului german, semnatar al Păcii separate de la București, omul politic conservator este marcat de un destin al cărui final pare să compromită o întreagă biografie. Așadar, locul conservatorilor este unul previzibil: reacționari și colaboraționiști, ei vor fi relegați în marginea câmpului politic⁸. Începe agonia unei mișcări și a unui partid care constituise unul dintre pilonii Vechiului Regat. Triumful liberalismului întruchipat de Ion I. C. Brătianu, centrat pe etatism, autarhie și naționalism, era de netăgăduit. La antipozi, lui Alexandru Marghiloman îi revine rolul de a închide cercul istoriei conservatoare, „onoarea melancolică”⁹ de a-și afirma ultima profesiune de credință.

Data fiind amplitudinea temei, ne limităm, în acest spațiu, să analizăm, succint, trei componente ale concepției politice a liderului conservator. Evident, complexul ideatic al conservatorismului românesc modern cuprinde mai multe noțiuni de o importanță majoră: „forme fără fond”, evoluționism, gradualism, organicism, naționalism, ierarhie, ordine și armonie socială ș.a. De ce, atunci, ne oprim asupra acestora trei, indicate în titlu, și nu asupra altora? Am pornit în demersul nostru de la prelegerea susținută în cadrul conferinței amintite¹⁰, unde Marghiloman afirmă că doctrina conservatoare ține seama, în primul rând, de „învățămintele trecutului, de tradiție”, plasând în centrul discursului său o interogație care marchează generații de intelectuali: *suntem noi un popor de tradiție*¹¹? Răspunsul are în vedere două repere centrale: religia și proprietatea, care creează acea individualitate solidă, necesară evoluției armonioase a unui popor.

Șeful conservatorilor își începe argumentația, pentru o mai temeinică edificare, cu o paralelă a țărilor ce aveau o structură socială puternică, crescute în respectul tradițiilor, respectiv Spania, Franța, Anglia – versus Rusia, stat marcat de puternice

⁷ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 548–549.

⁸ Ioan Stanomir, *Contemplând crepusculul. Alexandru Marghiloman și memoria conservatoare*, în „Idei în dialog”, anul IV, nr. 7 (34), iulie 2007, p. 21.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Vezi textul acesteia: Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, în vol. *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, f.a., p. 155–165.

¹¹ *Ibidem*, p. 161.

convulsii. El afirmă că primele trei au reușit să treacă prin toate încercările istoriei, tocmai datorită apelului la religie, la legătura puternică a țaranului cu pământul, la transmiterea meseriei din tată în fiu sau chiar la menținerea unor accesorii desuete în costumul și înfățișarea unor înalți magistrați – întruchipare a tradiției, de care vulgul se simte mândru. În opoziție, Rusia, lipsită de tradiția proprietății, a libertății și a religiei, a acceptat cu ușurință tirania, mai întâi pe cea absolutistă, apoi pe cea „sovietistă”¹². Căci tradiția, în viziunea conservatoare, este un ingredient a cărui absență este imposibil de imaginat. Fără privirea îndreptată spre trecut, care este perceput ca un tezaur de înțelepciune, dar și ca punct de plecare spre o regenerare politică, un stat nu poate progresa. Invocarea modelului englez, care i-a fascinat pe primii conservatori români, de la Mihail Sturdza și Barbu Știrbei, până la Grigorie Balș și Barbu Catargiu¹³, este realizată și de Alexandru Marghiloman. O face într-o manieră proprie, marcată de o anume melancolie, aptă să dea expresie conștiinței unui defazaj între spațiul autohton și îndepărtata Engliteră:

Pe vremea aceea, domnii mei – și într-adins o spun – viața parlamentară, constituțională, bătea în plin în Anglia, era într-o stare de dezvoltare uimitoare. Iar pe vremea aceea, aici la noi, în Moldova, un Cantemir tăia capul lui Miron Costin și îi rășluia toată familia; iar în Muntenia, un agă turc putea să mazilească pe un Brâncoveanu și să-l târască la Constantinopole. De ce vă fac această apropiere? Pentru ca să vă dați seama cât de crudă este încă la noi viața politică, și cât e de lipsită de tradiție¹⁴.

În opinia șefului conservatorilor, în spațiul românesc nu a existat suficient timp pentru a se constitui un țesut al modernității, în care principiile afirmate de partidele politice să fie cu adevărat respectate, căci „am dobândit cultură, n-am dobândit încă educație”¹⁵. Educația este „depozitul sfânt al mai multor generații”, dar noi nu am avut răgazul necesar pentru a o asimila așa cum se cuvine. Doar ei, conservatorii Angliei, au avut timpul și înțelepciunea de a transforma, „după zisa poetului nostru, porecla în renume”¹⁶. Se simte, în aceste afirmații, o notă melancolică a omului politic, care recunoaște eșecul politicii conservatoare românești de a genera un tip de discurs capabil să ducă spre adaptabilitatea la schimbare și democratizarea societății. Așa cum afirmă Ioan Stanomir¹⁷, Alexandru Marghiloman intuește, lucid, capătul liniei, dar îl ignoră în numele unei politice victoriene. Atât el, cât și politica vechii „drepte” române aparțineau unei lumi care, în vârtejul noilor evenimente, părea desuetă.

Totuși, argumentația omului politic face trimitere la un set de valori pe care societatea de după 1918, îmbătăită de o democratizare radicală, riscă să le ignore. Pe un fond supus unei continue renovări, mesajul conservator invocă moderația, organicitatea, continuitatea.

Instituțiile viabile ale unei societăți se dezvoltă prin ele înseși, prin traiul normal al societății. [...] [C]a ele să fie viabile, ajunge să le ajuți și e o mare greșală să vrei să le arunci de-a gata, cu sila, în calapodul pe care trufia unui om reformator sau unui partid reformator l-a alcătuit în tăcerea cabinetului sau în zgomotul unui club¹⁸.

¹² *Ibidem*, p. 160.

¹³ *A fi conservator*, antologie, comentarii și bibliografie de Ioan Stanomir și Laurențiu Vlad, București, Editura Meridiane, 2002, p. 129.

¹⁴ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, p. 156.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Ioan Stanomir, *Contemplând crepusculul. Alexandru Marghiloman și memoria conservatoare*, p. 22.

¹⁸ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, p. 157.

Căci doctrina conservatoare, afirmă Alexandru Marghiloman, care nu admite progresul prin salturi, este „doctrina eminamente a realităților pe care o opui doctrinei visătoare a teoriilor și utopiilor”¹⁹. Opoziția dintre reforma care se întemeiază pe realitatea unei țări și cea imaginată poate crea tensiuni și dezechilibre. Identificarea tradiției locului, revitalizarea instituțiilor prezervate de spiritul comunitar sunt reperele pe care omul politic conservator încearcă să le recupereze. Și o face având în vedere doi piloni, pe care consideră el că societatea românească ar trebui să-și construiască viitorul: tradiția religioasă și tradiția proprietății.

Religia este liantul spiritual care poate cimenta solidaritățile și descuraja deriva politică²⁰, fiind întrevăzută ca o legătură puternică cu trecutul. Căci, susține Marghiloman, noi suntem atât de fideli tradiției ancestrale, încât am păstrat deprinderi ale păgânismului în credința creștină:

[...] noi punem în mâna mortului piesa de monedă pe care o puneau grecii și romanii pentru ca sufletele să plătească barcagiului Caron trecerea Styxului. Tradiția religioasă, să nu rădem de dansa, domnii mei, aceasta face noblețea noastră. Noi am mai păstrat pomana. Ce este ea altceva decât ofrandele pe care romanii le aduceau pe mormintele scumpilor lor morți? Păgânism, dar tot religie; da, am păstrat o uzanță păgână, dar tot religioasă este, deși nu creștină, și s-o păstrăm pentru că așa se înalță în șirul anilor, legăturile noastre cu trecutul²¹.

Și șeful conservatorilor continuă seria argumentativă, făcând apologia statorniciei noastre în Ortodoxie, relevând inexistența războaielor religioase în acest spațiu, ca și vocația ctitoricească a domnitorilor din Moldova și Țara Românească; care înălțau biserici și mănăstiri ori de câte ori încheiau cu succes o bătălie sau aveau prea multe păcate pe conștiință. Prin religie s-a păstrat în lumină cultura, cele dintâi tipărituri fiind cele religioase, iar cărțile bisericești și popii au fost purtătorii limbii române în Basarabia și Transilvania. Pentru numeroși cărturari, tradiția izvora din credința ortodoxă, care susținea „cultura română”²². Prin cartea imprimată de Biserică și oralitatea cultivată la curte, în orașe, la sate, se forma un liant, care trimitea spre solidaritatea indivizilor ce puneau în centrul atenției „binele comun” sau „folosul de obște”. Acest „bine comun” continuă să fie invocat și în secolele XIX–XX, intelectualii având în vedere Binele ca valoare supremă. Conservatorii solicită o reîntoarcere la sursele creștine ale civilizației europene, tocmai pentru a pune în lumină că încrederea nestrămutată în puterea minții umane, în progresul nelimitat, face posibilă apariția demagogiei revoluționare, care promite maselor o viață senină. Înțelepciunea constă nu în elaborarea de planuri utopice, care să ducă la eliminarea suferinței și a răului din societate și din viața omului, ci în formularea de propuneri modeste, care să le diminueze doar. Gânditorii conservatori au arătat că aceste racile fac parte din condiția umană și nu pot fi eliminate²³. Așadar, politica putea fi doar arta compromisului, nu știința de a rezolva toate problemele legate de traiul în comun. Prudența conservatoare, marcată de un anume pesimism asupra umanității, descoperă în religie un stăvilor în fața raționalismului în expansiune²⁴.

¹⁹ *Ibidem*, p. 156.

²⁰ *A fi conservator*, p. 20.

²¹ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, p. 161.

²² Alexandru Duțu, *Conservatorism, modernizare și tranziție*, în „Polis”, vol. 5 (1998), nr. 2, p. 12.

²³ *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, coord. David Miller, traducere de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 2000, p. 128.

²⁴ *A fi conservator*, p. 20.

Țesută din instincte, ființa umană are nevoie de corectivul moralei:

[...] dar de câte ori civilizația nu s-a dovedit neputincioasă, fie în momente de cataclism, fie chiar în viața normală, în fața sărăciei și a tentației sărăciei! Și atunci, cum nici un popor n-a ajuns în starea culturii platoniene, așa ca fiecare om să-și facă morala lui, ca fiecare om să se învețe ce este bun și frumos, să lăsăm, domnii mei, încă foarte multă vreme să ființeze în România morala cea mecanică pe care cele zece porunci ale bisericii le infiltrează de mici, mecanicește, în urechea copiilor: nu e bine să furi, să nu râvnești la bunul vecinului, nu e bine să faci jurământ fals și așa mai departe. Acele mișcări ale conștiinței revin, din când în când, în crize morale, chiar și la cei mai înrăiți²⁵.

De aceea, Marghiloman admite că reprezentanții cultului trebuie înconjurați cu tot respectul și stipendiați corespunzător, tocmai pentru a fi cu mâna largă în distribuirea carității. Așadar, religia este cea care modelează conștiința morală a poporului, iar Biserica contribuie la conturarea identității culturale și naționale românești²⁶. Ea devine, astfel, chivotul sfânt al patriei, purtătoarea sufletului național, garanta memoriei naționale, în lăcașurile de cult oamenii având dreptul să se regăsească și să practice în mod public o sociabilitate colectivă²⁷. În absența acelor cadre politice, care să fie purtătorii de cuvânt ai poporului lor, preoții, știutori de carte, își asumă o funcție de culturalizare, mai ales în lumea satelor. Implicația religioasă a luptei pentru emanciparea de sub Imperiul Otoman, ca și strânsa asociere dintre cauza patriotică și religia tradițională, indică faptul că aceasta din urmă a fost liantul unității naționale românești.

Alături de religie, proprietatea devine una dintre cauzele pierdute, pe care teoreticianul moderației nu încetează să le apere în secolul al XX-lea. La 1922, clișeul – extrem de influent în epocă – era acela că doctrina conservatoare se reducea la setul de argumente menit să apere marile domenii moșierești. Este timpul reformatorilor, al celor care cred că prin confiscare și redistribuire contribuie la reducerea inegalităților seculare. Marghiloman, în discursul său, susține că proprietatea se naște „din instinctul omenirii”, „odată cu omul intrat în stare socială”, că ea nu este „o construcție a legii”, de aceea trebuie să rămână întregă²⁸. Omul politic afirmă, de asemenea, că, în interesul obștesc, proprietatea consimte la sacrificii, adică la expropriere. Totuși, aceasta trebuie făcută cu consimțământul tuturor organelor țării, iar cazurile de expropriere să fie clar enumerate în constituție, căci, altminteri, ar putea fi un pericol real:

O majoritate ordinară poate atunci, oricând, să se joace cu proprietatea. Azi expropriezi o industrie în favoarea unei anumite clase a poporului; mâine expropriezi o casă în favoarea unui club, [...] și așa mai departe. Și n-aș ști să zic îndestul legiuitorului de aiurea și cu deosebire celui de la noi: circumspecție în mânăuirea acestei arme, pentru că viitorul va fi solid sau șubred după cum veți organiza proprietatea tare sau nu²⁹.

Pentru Marghiloman, între proprietar și proprietatea sa este o legătură personală, de onoare. Dacă proprietatea putea fi transferată, onoarea nu putea fi transferabilă și,

²⁵ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, p. 162.

²⁶ *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe*, antologie, prefață, note introductive, bibliografie și indici de Laurențiu Vlad, București, Editura Nemira & Co, 2006, p. 93.

²⁷ René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX, 1780–2000*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 131.

²⁸ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, p. 163.

²⁹ *Ibidem*, p. 163–164.

astfel, noul posesor nu era unul „autentic”³⁰. Regăsim, aici, unul dintre legatele clasice ale gândirii conservatoare, susceptibilă să dea expresie unui organicism tenace și profund, bazat pe legătura indestructibilă dintre persoană și proprietatea sa; adică, trecând mult dincolo de o concepție contractualistă, subsumabilă unei viziuni juridice, ancorată în sfera dreptului civil modern³¹. Iată cum, pe de altă parte, ultimul lider conservator anticipa evenimentele care vor altera ideea de proprietate în spațiul românesc. Un salt cronologic și pericolul comunist este deja profetizat.

Discuția pe marginea raportului dintre interesul obștesc și chestiunea proprietății a traversat întreaga perioadă de dezvoltare modernă a României. Profilul statului era unul precumpănitor agrar, iar strategia creșterii economice trebuia să țină seama de cele două componente ale sale: marea proprietate funciară și cea mică, țărănească. Principala forță productivă a țării, angajată în agricultură, trebuia atrasă în construcția noii societăți moderne, în care toți cetățenii beneficiau de drepturi și îndatoriri egale. Reforma agrară din 1864 a lui Alexandru Ioan Cuza, care a avut ca efect împroprietărirea țăranilor și eliberarea lor de sarcinile feudale, a deschis un drum; însă, nu a creat acea clasă prosperă de mici proprietari, susceptibilă să devină coloana vertebrală economică și socială a unei monarhii constituționale. Marea proprietate funciară a rămas atotputernică, în condițiile în care, împreună cu statul, deținea 70% din suprafața arabilă a țării³². Sătenii nu posedau suficient pământ, iar moșierii nu dispuneau de forță de muncă și inventar propriu, astfel încât a fost necesară instituirea unei perioade de tranziție, bazate pe *regimul de învoielă*³³. Acordul dintre cele două părți se realiza sub forma unui contract scris, prin care țăranul accepta să îndeplinească un anumit volum de muncă sau să dea o parte a recoltei în schimbul folosirii unui lot de pământ. La început, obligațiile nu au fost atât de împovărătoare pentru țărani, dar, cu timpul, moșierii aveau să ceară garanții, pentru ca sătenii să presteze cuantumul de munci promise. Aplicarea contractelor a devenit apăsătoare pentru țărani, care nu reușeau să se conformeze termenilor impuși, riscând să fie aspru pedepsiți – prin intervenția doroanților ori a armatei –, vânzându-li-se animalele sau bunurile din gospodărie³⁴. Chiar dacă se recunoșteau neajunsurile economice ale sistemului existent, în linii mari, politica agrară urmărită de cele două partide de guvernământ – liberal și conservator – nu se deosebea în punctele sale esențiale. Răscoala din 1907, prin amploarea și violențele sale, zguduie din temelii întreaga societate, atrăgând atât atenția cercurilor conducătoare, cât și a opiniei publice, în sensul stimulării dezbaterilor cu privire la soluționarea problemei agrare. Deși legile votate în perioada imediat următoare aveau drept scop îmbunătățirea situației țăranimii, nu sosise încă vremea măsurilor radicale. În Manifestul-Program al Partidului Național Liberal din ianuarie 1911, se reafirma această poziție:

[...] preocupați de dezvoltarea firească și liniștită a Statului, am căutat și vom căuta în totdeauna, prin soluțiunile noastre, să desrădăcinăm ideia greșită și primejdioasă, pe care

³⁰ Andrei Sabin, *Proprietatea în viziunea lui Alexandru Marghiloman*, în „Conservatorul. Revistă de cultură politică”, iulie–decembrie 2006, an I, nr. 5–6, p. 14.

³¹ Vezi René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. 2, *Le XIXe siècle 1815–1914*, Éditions du Seuil, 1974, capitolul despre conservatorism.

³² Keith Hitchins, *România (1866–1947)*, ediția a II-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 173.

³³ Vezi *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878–1918)*, coord. Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 83–85.

³⁴ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 175–176.

unele legislații agrare și unele făgăduieli interesate au sădit-o în sufletul țărănimei, că Statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pământului³⁵.

La rândul-i, Partidul Conservator își exprima disponibilitatea de a sprijini orice reformă care să ducă la constituirea unei proprietăți țărănești capabile să mențină echilibrul economic și social, numai să nu aducă atingere dreptului de proprietate. Căci, explică Alexandru Marghiloman, la 16 decembrie 1907, în discursul său din Camera Deputaților: „[...] dacă întotdeauna am fost pentru o țărănime răsărită, întărită și independentă, mai credem că, deasupra ei, neapărat trebuie să fie și o proprietate mare, luminată”³⁶. Aceasta din urmă are, potrivit omului politic conservator, cultura și mijloacele financiare care permit experimentarea invențiilor, introducerea ameliorărilor, selecționarea spețelor, crearea debușeelor de care poate profita, prin infiltrație, și proprietatea țărănească. Pentru că „viitorul depărtat este taina lui Dumnezeu”, Marghiloman considera că „nu poate să fie în România proprietate țărănească înflorită, fără complementul pe care îl poate trage numai de la proprietatea mare”³⁷. Împroprietărea țăranilor putea fi făcută, dar nu prin metoda brutală, revoluționară, a exproprierii, ci prin legi de vânzare din moșiile statului; în plus, relația dintre proprietari și săteni ar fi funcționat mai bine dacă ar fi existat libertatea de convenție a tocmelilor agricole.

Anul 1913 reprezintă o nouă fază în cadrul dezbaterii politice din jurul reformelor. În condițiile izbucnirii crizei balcanice și a ezitării României de a intra în război împotriva Bulgariei, liberalii amenință cu „sufragiul universal și o expropriație parțială a marii proprietăți”³⁸, pentru a crea o diversivune. Când lucrurile reintră pe făgașul normal, statul român ieșind cu un prestigiu sporit în urma încheierii Păcii de la București de către guvernul Maiorescu, este rândul liberalilor să se afirme. După ce își convinge propriii membri de partid – mulți dintre aceștia erau mari proprietari –, Ionel Brătianu obține acordul regelui Carol I pentru înfăptuirea reformelor agrare și electorală. Dar acestea urmau a fi realizate cu moderație și în înțelegere cu conservatorii: între ei, Alexandru Marghiloman era văzut ca unul fără de care schimbarea nu se putea face, întrucât el avea „puterea de a domoli patimile”³⁹. Odată ce șeful liberalilor lansează celebra scrisoare-program⁴⁰, în care menționează că este dreptul statului de a interveni „și prin expropriere” pentru creșterea proprietății țărănești, conservatorii se văd în situația dificilă de a găsi răspunsurile cele mai potrivite pentru a îmblânzi valul reformelor; dar și pentru a se reinventa, dacă mai doreau rămânerea pe scena politică. Adoptă un program în care declară că sunt gata să cerceteze „orice așezământ s-ar propune și care ar realiza progresul căutat, fără atingerea dreptului de proprietate, punct fundamental în Constituțiune și în starea noastră socială”⁴¹. Ei resping ideea conform căreia orice sătean

³⁵ Vezi *Manifestul-Program al Partidului Național Liberal din ianuarie 1911*, în Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *Partide și curente politice în România (1821–1918). Programe și orientări doctrinare. 150 de surse originale*, București, Editura Eficient, 2000, p. 179–183.

³⁶ Vezi dizertația lui Alexandru Marghiloman din Ședința Adunării Deputaților din 16 decembrie 1907, reprodusă în Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare 1895–1920*, vol. I, 1895–1911, ediție inedită și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2014, p. 418–428 (pentru citatul nostru, p. 428).

³⁷ *Ibidem*, p. 428.

³⁸ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912–1913). România și Primul Război Mondial (1914–1919). Neutralitatea (1914–1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993, p. 100.

³⁹ *Ibidem*, p. 147, însemnare din data de 4 ianuarie 1914.

⁴⁰ *Scrisoarea lui Ion I. C. Brătianu*, în „Democrația”, an I, nr. 12–13, 7 septembrie 1913.

⁴¹ Vezi *Programul Partidului Conservator din 1913*, în Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *op. cit.*, p. 258–262.

trebuia înzestrat cu pământ, propunând, în schimb, accesul la loturi destul de întinse țăranului harnic și priceput. Refuzând exproprierea, menționează ca soluții pentru întărirea proprietății mici și mijlocii: pământurile statului – aproximativ 500 000 ha; loturile mari, de peste 1 000 de pogoane, puse în vânzare, voluntar, de moșieri – anual peste 100 000 ha; loturile mici, pe care latifundiarii le-ar fi cedat în schimbul unui credit ieftin, obținut de țărani prin Bănci Populare. Mai mult decât atât, conservatorii susțin că transformarea proprietății mari trebuia girată de stat, căci nu era suficient a se da pământ țăranului; este necesar a-l pune în situația unei stăpâniri cu folos a acestuia. De aceea, se impunea o instrucție obligatorie la sate, o educație agrară de descentralizare administrativă.

Veniți la putere la începutul lui ianuarie 1914, liberalii comunică în Parlament hotărârea cu privire la revizuirea Constituției. Mirat de rapiditatea propunerilor, la numai trei zile de la deschiderea forului legislativ al țării și înainte ca o discuție asupra *Adresei* să fi avut loc, Alexandru Marghiloman declară, în numele Partidului Conservator că:

[...] pe cât de doritor este să înlesnească soluțiunea chestiunii agrare, pe atât consideră ca o siluire procedeele care nu sunt de natură a îndruma partidele politice și opinia publică spre cercetarea liniștită și documentară a celor mai bune mijloace de înfăptuire⁴².

Omul politic cere ca oponenții politici să pună „cărțile pe față” și să exprime clar care sunt căile lor de rezolvare a problemei agrare. Dacă se propunea exproprierea – „care poate fi legitimă dacă în schimb se dă o justă și prealabilă prețuire” –, rezulta întrebarea: cât lua din marea proprietate? Și, continua Marghiloman, nu pentru că apăra o clasă socială era nevoie să se știe, ci pentru că o mare proprietate era necesară, fără ea compromițându-se recoltele bune care făceau creditul și tăria bugetului nostru⁴³. Obține, astfel, de la prim-ministrul Ion I. C. Brătianu, îngăduința ca dezbaterile să se producă liber.

În celebrul discurs din 12 martie 1914, rostit în Senatul României, liderul conservatorilor face o amplă analiză a problemei agrare, dezvoltând prevederile programatice din noiembrie 1913. El respinge acuzațiile vehiculate atât în presă, cât și de politicienii opoziției, îndeosebi ideea că marea proprietate era vinovată de starea rea a țăranului român. Marghiloman arăta că una dintre cauzele slăbiciunii este inalienabilitatea lotului țărănesc din legea de la 1864. Aceasta crease:

[...] două pături de țărani: pătura țăranului silitor, harnic, voind să-și mărească exploatarea lui, și neputând-o; și pătura țăranului nevolnic care, prin faptul că a fost decretat proprietar, rămâne proprietar, dar vegetează din lipsă de cunoștințe, putere sau capacitate, pe lotul lui, atrofiind și acest lot al lui spre paguba economiei generale⁴⁴.

Astfel, țăranul muncitor nu a găsit pământ pe care să-l cumpere, cu rodul economiilor lui, iar cel slab nu a consimțit să-și întrebuințeze în alte direcții vechile îndeletniciri. O altă cauză este insuficiența dezvoltare industrială a României, populația rurală negăsind, în lumea urbană, debușeele necesare surplusului demografic. Conservatorii recunosc, prin vocea liderului lor, disproporția dintre proprietatea mare și cea

⁴² Vezi Ședința Senatului din 25 februarie 1914, reprodusă în Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare 1895–1920*, vol. II, 1911–1920, ediție inedită și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2014, p. 805–809 (pentru citatul nostru, p. 806).

⁴³ *Ibidem*, p. 806–807.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 810 (Ședința Senatului din 12 martie 1914).

mică, dar cred că procesul de îndreptare este unul evolutiv. Mai întâi ar fi fost de exploatat avutul de mână moartă aflat în proprietatea statului și care putea trece la țărani (aproximativ 600 000 ha), apoi pământul arabil să fie pus în vânzare pe piață. Problema însă a fost și rămâne lipsa unor instrumente eficiente de credit pentru săteni, care ar fi putut deveni proprietari și mai devreme, întrucât mulți moșieri și-ar fi pus bucuroși pământurile în vânzare. Soluția conservatorilor era Casa Centrală a Băncilor Populare, organ de stat menit să cumpere pământ (prin emisiune de obligațiuni) și să-l vândă apoi, în urma unor anchete serioase, țăranilor vrednici. Tot ea avea să se ocupe de colonizare – populația de la munte suferind cel mai mult de lipsa pământului, s-a propus strămutarea ei în zonele de câmpie – și de sancțiunea individuală, dacă era cazul. Marghiloman îndeamnă la prudență, căci apăruseră multe întrebări care-și așteptau răspunsul: care să fie sistemul exproprierii?; cât să se ia din proprietatea mare și cum să fie ea recompensată?; cum va fi acomodată reforma la particularitățile geografice?; se va ține cont de valoarea lotului de pământ? Așadar, înainte de întrunirea Constituantei, recomandă să se facă o anchetă amănunțită, care să facă posibilă prezentarea doctrinei fiecărui partid. Așa s-ar fi înlăturat atmosfera creată de guvernanți, asemănătoare unui „asalt al comunismului, ducând Statul acesta la o nivelare generală, la o sărăcie generală, la o mediocritate generală”⁴⁵.

Cum înaintarea reformelor nu putea fi oprită, conservatorii începeau să întrevadă o schimbare de optică. Sunt tot mai dese întâlnirile între principalii lideri, care cad de acord cu privire la expropriere⁴⁶. Și totuși Partidul Conservator refuză să facă parte din comisia reformelor, întocmită la data de 21 iulie 1914; iar izbucnirea războiului în Europa amână înfăptuirea programului liberal. Acesta ar fi fost, probabil mult mai moderat, întrucât, realizat sub imperiul înțelegerii între partide, concesiile nu ar fi întârziat să apară.

Evenimentele din anii 1916–1917 au determinat reluarea discuțiilor cu privire la revizuirea Constituției. Intrarea României în război, retragerea în Moldova, moralul scăzut al soldaților, în majoritate țărani, din cauza înfrângerilor suferite, schimbă total perspectiva în privința reformelor. La 22 martie 1917, regele Ferdinand promite ostașilor pământ și o mai largă participare la viața publică⁴⁷. De asemenea, guvernul de unitate națională de la Iași, în frunte cu prim-ministrul Ion I. C. Brătianu, face din reforme principalul obiectiv de politică internă. Proiectele propuse vizează introducerea votului universal pentru bărbații de peste 21 de ani, imediat după încheierea războiului; precum și lărgirea noțiunii de *utilitate publică*, pentru a determina creșterea suprafețelor gospodăriilor țărănești, în baza exproprierii pământurilor deținute de Coroană, instituțiilor publice și private, străinilor, moșierilor absenți din țară și a două milioane de hectare în plus, de la marea proprietate (care depășea 500 de hectare)⁴⁸. Se remarcă, astfel, o înțelegere mai amplă a reformelor, în condițiile în care conservatorii democrați se leapădă de vechile atitudini, iar marghilomaniștii rămân în teritoriul ocupat.

Cursul evenimentelor avea să conducă, implacabil, la asumarea unor soluții nedorite de conservatori. Revoluția din Rusia provoacă ieșirea acestora din război și obținerea unei păci separate cu Puterile Centrale. Rămasă izolată, România este silită

⁴⁵ *Ibidem*, p. 818.

⁴⁶ Marghiloman notează că, într-o discuție avută cu N. Filipescu, acesta îi declară: „[...] să dăm liberalilor posibilitatea de a expropria, odată și repede, iar ei să ne conceedă neatingerea legii electorale!” (vezi Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 150).

⁴⁷ Vezi, pe larg, Ion Agrigoroaiei, *Iași în anii 1916–1918*, I, *Opinie publică și stare de spirit în timp de război 1916–1917*, Iași, Editura Anteros, 1998, p. 145 și urm.

⁴⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 267–268.

și ea să semneze pacea. Chiar dacă obiectivul central al noului guvern, condus de Alexandru Marghiloman, era încheierea unui tratat mai avantajos pentru țară, în plan intern preocuparea sa majoră era circumscrisă problematicii legate de înfăptuirea reformelor agrare și electorală. Partidul Conservator marghilomanist înțelegea iminența acestora, însă dorea să le realizeze în parametri ceva mai restrânși decât cei propuși în 1917, încercând să îmbine nevoile populației cu convingerile sale politice. În adunarea generală de la Clubul conservator, la 22 mai 1918, Alexandru Marghiloman pledează pentru un tip de solidaritate între mica și marea proprietate, care să prevină dispariția acesteia din urmă. El sprijină constituirea clasei de proprietari mijlocii și menținerea unui maximum de producție în agricultură, admitând „principiile expropriațiunii pentru a putea ajunge la o dreaptă satisfacțiune a cerințelor claselor muncitoare”⁴⁹. Totuși, acestea erau acceptate ca ultimă soluție și numai cu „consimțământul marilor proprietari de a fi inițiatorii operei de înfrățire”⁵⁰. Șeful conservatorilor susține însă că, spre deosebire de liberali, va face reforma „cu deplină sinceritate, dar și cu maturitate, știind că aceasta este ultima expropriere care se mai poate concepe”⁵¹. El aduce argumentul că adversarii – prin reforma propusă în 1917 – nu au făcut altceva decât să dea expresie unei proclamații a unui principiu, unui program politic. Chiar promisiunea aceluia, care afirmă, prin vocea liderului lor politic, că „lucrările pentru întocmirea legilor, generală și specială, de expropriere pentru utilitate națională vor începe de îndată”⁵², s-a dovedit a fi demagogică și a relevat lipsa unei hotărâri ferme a liberalilor de a pune în practică ceea ce pretindeau. Stă mărturie, în acest sens, faptul că Parlamentul a lucrat din iulie 1917 și până în martie 1918, fără să întreprindă nimic în domeniul reformei agrare. Marghiloman afirmă că toată chestiunea agrară trebuie reconsiderată, întrucât s-a văzut că, după împrumutarea de la 1864, în 55 de ani, țărănimea nu a făcut progresele pe care trebuia să le facă. Motivele ar fi, în primul rând, inalienabilitatea lotului țărănesc, apoi lipsa instituțiilor de credit care să permită țăranilor să se folosească de circulația marii proprietăți. Pământul a fost împărțit tuturor, fără să se țină seama dacă sunt „muncitori sau nemuncitori, căruțași, hamali, beteranii, aprozi de tribunal”, așa încât opera agrară nu a dus la formarea unei clase țărănești solide. De aceea, șeful guvernului ține să rostească de la tribuna Parlamentului un adevăr: „nu toți țărani pot deveni proprietari rurali; nu există destul pământ ca să dai fiecărui cap de familie plugar un lot din care să poată trăi cu oarecare rost”, căci conservatorii nu vor „un țăran ofilit, ci unul cuprins, care să fie cea dintâi celulă de rezistență în conservarea și apărarea acestui Stat”⁵³. Și avea dreptate, deoarece nici reforma agrară din 1921, care a permis un transfer masiv de pământ de la marii moșieri la micii proprietari, prin expropriere a circa 6 milioane de hectare, nu a reușit să ducă la împrumutarea tuturor țăranilor sau la o prosperitate a acestora. Așadar, Marghiloman a încercat să pună în practică ideile conservatoare, care vizau crearea, într-o manieră organică, progresivă, a unei clase de proprietari rurali, formată din țăranii harnici și merituoși, care să preia pe parcurs sarcinile economice ale marii proprietăți. Mai mult decât atât, în condițiile în care reforma agrară lovea direct în puterea economică a moșierimii, iar votul universal în influența ei politică, partidele conservatoare se trezesc, dintr-odată, fără contact cu masa

⁴⁹ Adunarea generală de la Clubul conservator din București, în „Steagul”, an IV, nr. 15, 23 mai 1918.

⁵⁰ Marea întrunire conservatoare din Bârlad, în „Steagul”, an IV, nr. 21, 29 mai 1918.

⁵¹ Vezi discursul lui Alexandru Marghiloman din 20 iunie 1918, reprodus în Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 893–905 (pentru citatul nostru, p. 900).

⁵² *Ibidem*, p. 900.

⁵³ *Ibidem*.

electorală. Așadar, dorința de a atrage țărănimea, pentru a o transforma într-o bază electorală solidă, capătă un contur mai accentuat. Sensul principal al legiuirilor agrare din 1918 a fost formarea unei puternice proprietăți mijlocii, care să-și asume răspunderea producției agricole; dar care să și închege osatura Partidului Conservator în condițiile „postreformă”⁵⁴, adică să susțină coloana vertebrală a unui sistem politic constituțional moderat. Ajutat de ministrul Agriculturii, Constantin Garoflid, celebru agronom și economist, Marghiloman a introdus obligativitatea dării în arendă a moșiilor de peste 100 de hectare către obștile sătești și grupurile de țărani, ca măsură temporară, ce avea să pregătească o reformă agrară sistematică, odată cu sfârșitul războiului⁵⁵.

După întorsătura pe care o iau evenimentele la sfârșitul anului 1918 și îndepărtarea lui Alexandru Marghiloman de la putere, influența lui politică dar și a partidului său a scăzut dramatic. Totuși, liderul conservatorilor nu încetează să-și afirme ideile cu privire la rezolvarea chestiunii agrare. Reforma părea inevitabilă, exproprierea era admisă, dar numai pentru a constitui o „țărănime cuprinsă și rezistentă”⁵⁶. Manifestul Partidului Conservator-Progresist din 3/16 decembrie 1918 reiterea viziunea autorului său, accentuând că nu asupra întinderii suprafeței expropriate are rezerve de formulat, ci a utilizării ei optime. De aceea, cerea ca loturile mici să nu aibă sub 5 ha, iar cele mijlocii de la 25–100 ha, comasarea micii proprietăți țărănești, indivizibilitatea prin moștenire a lotului mic, libera circulație a pământurilor, un credit funciar țărănesc, credit ieftin sustras de la înrâurirea politicii, organizarea de Camere Agricole, dezvoltarea învățământului tehnic agricol⁵⁷.

Reformele promise în timpul războiului au fost introduse între anii 1918 și 1921, reflectând specificul condițiilor economice și sociale din fiecare provincie. În ultimă analiză, ele au fost realizate întrucât toate clasele sociale, inclusiv moșierii, au ajuns să recunoască neajunsurile vechiului sistem agrar. Mai mult decât atât, conservatorii, acceptând inevitabilul, sperau să folosească ocazia pentru a impune agriculturii o nouă organizare, care să-i sporească productivitatea⁵⁸. Așadar, făcând o comparație sumară a convingerilor lui Alexandru Marghiloman, exprimate de-a lungul timpului, cu cele afirmate în cadrul conferinței de la Institutul Social Român din 1923, reies consecvența opiniilor sale politice și miezul tare al doctrinei asumate de liderul conservator. Dacă apar diferențe, ele sunt motivate tactic, în urma noilor realități postbelice, și nu constituie nicidecum transformări de esență ideologică. În concluzie, doctrina conservatoare era, în opinia omului politic, „tradiționalistă și tradiționalismul ei o aduce să fie o politică religioasă și o politică de apărare a proprietății”⁵⁹. Ea nu făcea promisiuni utopice, fiind partizană a evoluției și nu a revoluției; de aceea, explică șeful conservatorilor, „nu este deseori apropiată de putere, mai mult, este în afară de putere”⁶⁰. Astfel, textul lui Alexandru Marghiloman este și anatomia unui eșec. Melancolia oratorului reprezintă o formă supremă de luciditate, el intuind capătul de linie al unei doctrine asumate o viață întreagă. Este o ultimă exprimare a convingerilor sale politico-ideologice, un veritabil cântec de lebadă al conservatorismului românesc, în expresia sa clasică.

⁵⁴ Vezi Ion Bulei, *op. cit.*, p. 623–625.

⁵⁵ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 277.

⁵⁶ *Manifestul Partidului Conservator-Progresist (3/16 decembrie 1918)*, în *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe*, p. 214–218.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 216.

⁵⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 346.

⁵⁹ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, p. 164.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 165.

ALEXANDRU MARGHILOMAN AND CONSERVATORY DOCTRINE.
TRADITION, PROPERTY AND RELIGION
(Summary)

Keywords: Alexandru Marghiloman, conservative, tradition, property, religion.

The political thought of Alexander Marghiloman acquires consistency and complexity during his long public career. Educated at school of Junimism, in the spirit of P. P. Carp and Maiorescu, became head of the Conservative Party in 1914, Marghiloman proves to be an inspiring and convincing doctrinarian. His conference, presented at the Romanian Social Institute, in 1923, is a conclusive proof evidence to that effect. He choose to explore the conservative doctrine in a new light, marked by profound changes caused by the First World War, explaining that it focuses on two central parts: the religious tradition and property, both being very necessary for harmonious evolution of a people.